

VÖRÖSMARTY SZERELMI LÍRÁJA

Vörösmarty Mihály szerelmi költészete nem mutatja a közélet és magánélet olyan szoros kapcsolatát, egymásba szövődését, mint Petőfié vagy József Attiláé, — amint erre Horváth Márton is rámutatott.¹ Azonban az adott társadalmi viszonyok kifejeztesen az egyes osztályok tagjaiban egy bizonyos magatartást, amelynek a szerelmi életben való viselkedésre is megvannak a szabályai. A köznemesi társadalomban a nő és főleg a leány helyzete, a nő és a férfi viszonya, a nőről való felfogás együttesen kialakították a szerelmi viselkedésnek bizonyos szokásait, melyek alól Vörösmarty sem vonhatta ki magát. Másfelől pedig a társadalmi harcokban való részvétele, aktív közéleti működése, világnézeti fejlődése átalakították Vörösmarty egész jellemét, és ez az átalakulás a szerelmi életben való viselkedésére is kihatott.

Tudjuk, hogy Vörösmarty Mihály egész írói és emberi pályáján egy felé ívelő fejlődés állapítható meg a tunyaságba süllyedt nemességet tette serkentő eposzaitól, a szentszövetségi elnyomást támadó lírai műveitől kezdve egészen a Vén cigányig, az emberiség, a haza és a haladás végső győzelmét hirdető hatalmas vallomásig. Ennek az eszmei emelkedésnek megfelelően változnak költői hangja, képei, stílusa; az eleinte sokszor elégikus, borongós hangulatokból, képekből, eljut a konkrét harcokra serkentés vagy a nagy emberi távlatok megéneklésének pátozáig. Szerelmi költészetének fejlődése is ezen az úton haladt: az esengések, ábrándozások, hosszas szerelmi panaszok után a mélyen emberi őszinteség és a nagy érzés szenvedélyes pátozsa lesznek benne uralkodóvá.

Szerelmi lírájának fejlődésében kétségtelenül döntő tényező, hogy két lényegesen különböző szerelmi helyzet hatása alatt alakult ki. Egészen mástermészetű kapcsolatok fűzték Vörösmartyt Csajághy Laurához, mint Perczel Etelkához. A két szerelmi élmény közötti időben azonban maga Vörösmarty is mássá lett, férfivá érett, és ebben a férfivá érési folyamatban döntő szerepük volt azoknak a társadalmi tényezőknek, melyek elősegítették Vörösmarty világnézetének kialakulását, megerősödését, és jellemét is meg-edzették a közéleti harcok tüzeiben. E tényezőknek megmutatása révén Vörösmarty szerelmi költészetét is mélyebben megérthetjük.

Általánosan elfogadott vélemény volt Gyulai életrajzának második kiadása óta, hogy Vörösmarty költészetének egész első korszakában a szerelmes versek ihletője Perczel Etelka volt. Gálos Rezső² tanulmánya hívta fel először a figyelmet azokra a jelenségekre, melyek az Etelka-élmény kizárólagosságának ellene mondanak. De ha nem volt is Etelka az ifjú Vörösmarty egyetlen szerelme, mégis az ő iránta érzett szerelem volt az a döntő élmény, mely kialakította Vörösmarty szerelmi költészetének tematikáját, motívumkészletét és hangnemét hosszú időre.

Az ifjú Vörösmartynak 1822-ig írt versei nem feltétlenül lemondó hangulatúak. Reménykedő, sokszor érzéken forró esengős, sőt a boldog szerelem hangja is megszólal bennük a bánatá mellett. Persze lehet, hogy a szerelmi boldogság pusztá elképzelés, költői ábránd csak, — erre látszik utalni az ekkor írt *Alom és való*.

Ezeknek a verseknek lehetett talán ihletője az a szőkehajú völgyesi Jola, akiről Gálos Rezső tanulmányában olvasunk.³

¹ Horváth Márton: A nemzeti öntudat ébresztője. Társadalmi Szemle. 1950 december.

² Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám.

³ Gálos Rezső: Etelka. Irodalomtörténet. 1950. 4. szám. 72 — 73. l.

De 1822-től kezdve szinte kizárólagossá válik szerelmi lirájában a lemondás, a panasz. Ez már Etelka hatása, hiszen e korszakról már úgy ír Stettnerhez intézett egyik levelében, hogy ekkor Etelka egy tekintete hónapokig elábrándoztatta.⁴ Ettől kezdve 1828-ig⁵ kialakulnak szerelmi költészetének alapformái tematika, motívumkészlet és hangnem tekintetében, melyek később gazdagodnak, a stílus szempontjából módosulnak, de lényegében véve megmaradnak egészen a negyvenes évekig. Maga Vörösmarty is érezte, hogy Etelka hatása alakította ki voltaképpen szerelmi költészetét: ismeretes nyilatkozata: „általa fejlett ki minden érzeményem.”⁶

Vörösmartynak Etelkához fűződő kapcsolatai Gyulai életrajza alapján élnek a köztudatban. „Vörösmarty titkos és reménytelenül szeretett, s minden erkölcsi erejét össze kellett szednie, hogy elfojtsa éveken át táplált szenvedélyét, visszariadjon a vallomástól, s ne kösse minden világi kilátás nélküli pályájához azt, kit annyira boldognak óhajtott... Vajon szerette őt a leány? Nincs reá biztos adat... Úgy látszik, kedvelte társaságát, s Vörösmartyéhoz hasonló tekintetek korlátozták érzéseit. Titkos, néma szerelmi viszony lehetett közöttük, melyet egyik fél sem segett meg soha... Vörösmarty... tulajdonképp a szeretett leány boldogságáért mondott le szerelméről, s az általa auuyira tisztelt család nyugalalmát többre becsülte, mint saját szenvedélyét.”⁷

Hajas Béla tanulmánya⁸ is megállapítja már, amint ez a versek tartalmából és az 1825. évi Stettner-levelekből is következik,⁹ hogy aligha lehetett szó kölcsönös szerelemről. „titkos, néma szerelmi viszonyról” Vörösmarty és Etelka között. A reménytelen hangú versek, a szeretett lány hidegsége miatti állandó panaszok arra vallanak, hogy Vörösmarty érzéseit Etelka nem viszonozta. Ugyanakkor a versekből és az egyik Stettner-level halvány célzásából¹⁰ az tűnik ki, hogy Etelka viselkedése korántsem volt mindig egyértelműen visszautasító. Inkább úgy látszik, Etelka eleinte, melyebb érzelmek nélkül még enyeltett is egy kicsit a szegény nevelővel egy kis ártatlan leányi kacér-sággal, s ezzel az ifjú költőben alaptalan reményeket is keltett, apró kedves-

⁴ „A napokban itt lesz E. . . . nem tudom, megláthatom-e. Talán fogom látni, de mért nem oly szemmel, mint őt ével ezelőtt? Akkor egy tekintet hónapokig álmodtatot volna . . .” írja Vörösmarty Stettner Györgynek 1827. aug. 23-án. (Kiemelés tőlem.)

Vörösmartynak ezt a nyilatkozatát — Gálos Rezsővel ellentétben — úgy értelmezem, hogy 1822 őszétől kezdve Etelka uralkodik Vörösmarty érzélemlilágán.

Erre utalnak a reménytelen, epedő hangú versek, így 1822-ből *A szánakodóhoz*, 1823-ból *A bátoratlan szerelem* és a *Bucsu* ugyanebből az évből, mely meg is nevezi Etelkát.

⁵ 1827. febr. 15-én Fábíán Gábornak így ír: „. . . a földön is angyal után jártam . . .” Nyilvánvaló célzás Etelkára. Az 1825. aug. 27-i Stettnerhez írt levélben olvassuk: „Ha a setétség országában mennék, nem esnék nehezen, mert mondhatnám: Uram! te setétnek teremtetted ezt, és ez szép nem is volt soha, de én láttam a déli völgy világát, s most ő nincsen ott.” Így Vörösmarty maga kapcsolja össze a verseiben oly gyakran szereplő „déli völgy”-et Etelkával. Ennek alapján feltételezhető, hogy az 1827. aug. 23-án Stettnernek írt nyilatkozata ellenére később is foglalkoztatta Etelka s az 1828-ban írt *Helvita* (reménytelen hangú és a déli völgyet emlegeti) még Etelkához kapcsolható. Egyébként Etelka emléke még sokkal később is visszajár, lásd az 1833-ban Etelka esküvője alkalmával írt *Az elválók* c. verset.

⁶ Stettner Györgyhöz. 1825. nov. 6.

⁷ *Gyulai Pál*: Vörösmarty életrajza. Franklin kiadása. 54—55. l.

⁸ *Hajas Béla*: Vörösmarty és Perczel Etelka. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931.

⁹ „Láttam, nem a szerelem szólamlilk meg belőle . . . Mint az örömmnek angyala, úgy fogadott tiszta búttan tekintetével.” Stettner Györgyhöz. 1825. szept. 28. A *hüllan* jelzőt „nem szerelmes” értelemben használja Vörösmarty *A bátoratlan szerelem* c. versében is: „a szabad szívű lány búttan néz szét a látkörig.”

¹⁰ „. . . erősen fogadtam őtet holtig életem angyalának tartani . . . De mily erőtlen vagyok feltételemben! Akármít beszéltem felőle, tudd meg, hogy az mind hiba volt. Óh, csak valami kivetni valót találhatnék benne . . .”

(1825. szept. 28. Kiemelés tőlem.) Mintha Vörösmarty előzőleg barátjának, Etelka viselkedésére panaszkodott volna!

kedéseivel szította is a költő szerelmét. Nagyon jellemző e szempontból az 1825-ben Börzsönyben írt *A búcsúzó* című vers, mely a Stettner Györgynek küldött levélhez¹¹ csatolt változatban világosan fel is tünteti Etelka nevét:

Óh, itt keltek, itt szövődtek
Életem reményei,
Itt repestek, itt enyésztek
Tarka álmképei.
Őket egy szem villanása
Alkotá és nevelé,
S ismét egy szem fordulása
Összedúlá, temeté.
A tiéd, szelíd E . . .,¹²
Bájtugárzó szép szemed
Volt az, amelynek változásán
Lelkem, testem így eped.
Gondolád-e, hogyha édes
Hódolással rám tekintsz,
Mennyet, poklot nyitsz szívemben
Melynek vége, hossza nincs?
. . . Nem tudád-e, hogy minden kis
Hajlandóság s kegy jele,
Melyet adtál, bűnne lesz, ha
Visszaandalsz vele?
Nem tudád, mint zöld mezőben
Könnyen élő szép madár,
Mely után a kis fiúnak
Szíve, szeme, lába jár,
Egy bokortól más bokorhoz
Fut, forgódik, meg-megáll,
És ha úzójét kicsalta,
Énekelve tovaszáll,
Úgy jövének enyelegve
Könnyű pillantásaid,
És kicsalták rojtekéből
Szívem égő vágyait:
A reménynek és kétségnek
Fájdalmát és örömét,
A gyönyörnek, gyötrelmeknek,
Áldó, féltő szellemét.

Nem volt itt szó kölcsönös szerelemről, melyről mindkettőjüknek boldogságuk feláldozásával le kellett volna mondani. Etelka leányi álmait, a férfiakról való felfogását meghatározották azok az előítéletek, melyeket családja, egész környezete, az egész nemesi osztálygondolkodás alakítottak ki benne. Etelka nem tudott, nem is akart ezekből az előítéletekből kitörni, nem volt ő olyan, mint Petőfi Júliája, még olyan sem, mint Csokonai Lillája; ő a „jól nevelt“ nemeskisasszonyok s nem a lázadó, romantikus nők típusába tartozott. Szüleivel egyetértőleg valószínűleg olyan kérésről ábrándozott, akinek nemesi rangjához megfelelő anyagi helyzet és tekintélyes pozíció is járul, s nem pedig Vörösmartyról, az elszegényedett nemesi értelmiségiről, akinek helyzete semmiben sem különbözött a polgári eredetű honoráciorokétól. Annál kevésbbé szerethetett bele Etelka Vörösmartyba, mert aligha volt benne hajlam a költészet iránti rajongásra. Vörösmarty egy szóval sem emlékszik meg — sem verseiben, sem egyebütt — imádoztja szellemi érdeklődéséről, csak apró kedveskedéseiről és szépségéről énekel. Mikor a *Zalán futása*-nak megjelenése után Börzsönyben találkozik vele Vörösmarty, — csak hogylétéről érdeklődik,

¹¹ 1825. nov. 6. Vörösmarty emlékkönyve. 1900. 196. l.

¹² Etelka nevének jelölése. L. az 1827. aug. 23-i Stettner-levelet is.

a nagy költői sikerről nincs egy szava. Apja, Perczel Sándor tíz példányt vett meg a Zalán futásából, de vajjon Etelka át tudta-e törni elméjét a hexametek rengetegén, — azt bizony nem tudjuk. Vagy éppen a műben foglalt nyílt vallomás miatt hallgatott? Lehet, bár egy tizennyolc éves leány már ért ahhoz, hogy úgy nyilatkozzék egy költői sikerről, hogy az csak a költőnek szóljon, és ne a férfinak is.¹³

Vörösmarty kétségtelenül tisztelte a Perczel-családot, de aligha riadt volna vissza a küzdelemtől, ha közösen óhajtott és eltervelt boldogság kivívásáról lett volna szó. Aligha áldozta volna fel a közösen érzett szenvedélyt a család békéje kedvéért, s aligha korlátozta már akkor olyan mértékben a nemesi osztályfegyelem, hogy a lány jövőendő boldogságát, viszonzott érzés esetén, a szerelemről való lemondásban lássa. Ennél Vörösmarty már ifjúkorában is „forradalmibb“ ember volt. Azért nem mert ő nyilatkozni, mert Etelka nem adott rá neki megfelelő biztatást. Úgy látszik, a borszönyi nábob leánya el-eljárszadozott a szegény nevelő érzelmeivel, de soha komolyan nem vette. A társadalmi előítéletek nem úgy szakították el egymástól a két fiatait, — ez volt a helyzet Csokonai esetében, — hanem már ott szerepeltek a leány tudatában és meghatározták annak érzéseit. Etelka nem szegény költő alakjában képzelte el az álmodott kérést, hanem mint nagybirtokos és magas vármegyei tisztségeket viselő nemesurat, aki hatlovas hintón röpti majd a boldogságba. Férjhez is ment 1833-ban egy tolnamegyei nagybirtokoshoz, Bajsai Vojnits Barnabáshoz. Hogy azután a hatlovas hintó nem a boldogságba, hanem a boldogtalanságba röpítette, az már olyan tényezőknél múltott, melyeket a nemesi leánynevelés nem tekintett döntőknek a férj megválasztásában.

Az a tény, hogy a szerelem nem volt kölcsönös, s hogy az osztályelőítéletek nem közvetlenül, csak közvetve gátolták Vörösmarty szerelmét, a leány tudatán keresztül, döntő fontosságú Vörösmarty ifjúkori szerelmi költészetének kialakulásának szempontjából. Így ugyanis Vörösmartyban nem ébredt fel a lázadás a nemesi előítéletek ellen, hiszen az ok a leány érzelmeiben volt. Nem lázadt fel, mint Csokonai „a tirann törvény és a szokás“ ellen, mint tette volna talán, ha Etelka szereti őt és vele együtt szenved a kényszerű elválás fájdalmait. Így Vörösmarty számára nem maradt más, mint a tehetetlen keserűség, a panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A lázadás értelmetlensége, mindenféle küzdelem eleve reménytelen volta magyarázza meg ezt a kiüttlanságot, a teljesen a panaszokba, az álmok világába, nem egyszer a beteges halálvágyba való menekülést, mely Vörösmarty fiatalkori szerelmi líráját jellemzi, ellentétben politikai költészetének előremutatásával, magasba lendülésével. A politikai költészet területén Vörösmarty ifjúkori romantikájának — Horváth Márton szép szavai szerint, — „sasszárnyait köszönhette“: a „fantázia szabad csapongását és korlátatlan merészségét, amellyel beszárnyalta nemzetünk dicső multját“, úgy hogy „a harcoss és dicső mult költői idézése a harcoss és dicső jövő előkészítője lett.“¹⁴ Ez a romantika a szerelmi költészetben, minthogy Vörösmarty az adott tényeket sem elfogadni nem tudta, sem harcolni ellenük, a valóság talaját elhagyva a szerelmi lamentációkba, a gyöttrő önelemzések területére és az ábrándok színes világába menekült.

Így alakul ki az Etelka-élmény hatása alatt szerelmi lírájának tematikája, motívum-készlete. Ezek a motívumok mint költői formák akkor is megmaradnak, amikor az Etelka-keltette gyötrelmeket már megnyithatja az idő, mikor ez a szenvedély csak emlékké válik, sőt újabb hangulatok, futó női ismeretségek jönnek Vörösmarty életében. Megmaradnak egészen a negyve-

¹³ Minthogy Gálos Rezsővel ellentétben, Vörösmarty-nak Etelka iránti komolyabb lángolását 1822 őszétől kezdve számítom, a Zalán futása IX. énekének ismert sorait is Etelkára vonatkoztatom.

¹⁴ A nemzeti öntudat ébresztője. Társad. Szemle. 1950. december.

nes évekig, amikor egyszerre és véglegesen eltűnnek. A Laura-dalok egészen más elemekből vannak szöve.

Ilyen témák, ilyen motívumok:

1. Panaszkodás a kedves hidegsége miatt. A költő sokszor már előre lemond arról a reményről, hogy szerelmét viszonzni fogja a lány: *Csaba szerelme. A bátortalan szerelmem. Börzsönyben. A búcsúzó*. Későbbi versek: *A szerelmes* (1828), *A csermelyhez* (1829), *Idához* (1836), sőt ez a témája az 1839-ben írt *Ó* c. versnek is.

2. A kedvesnek csak álomban való birhatása, melynek édességét megkeseríti a valóra ébredés: álom és való ellentéte. Ilyenek: a talán még a Jolánkorszakból való *Álom és való* (1822), az 1824-re datált *Álom*. Legszöbb az 1828-ban írt ismert *Helvila*.

3. A reménytelen szerelmem gyötrelmei elől a halálba sóvárgás, sokszor csak abban az értelemben, hogy azzal ostromolja a kedvest: hallgassa meg, különben belehal szerelmébe: *A szánakodóhoz, A lanthoz, A tűnődő, Csaba szerelme, Börzsönyben, A búcsúzó*. Később is: *Idához* (1836).

4. A feszült lelkiállapot után a fásultság, apátia, „szerelmetlenség“ miatt való panaszkodás: *A szerelmetlen* (1823), *A szív temetése* (1825), *Az elhaló szerelem* (1833).¹⁵

5. A kedves csalfasága miatti panasz. Hogy Etelka „csalfasága“ miben állott, láttuk az idézett *A búcsúzó* c. versből. Ilyen tartalmú versek még: *A lanthoz* és *A fellegekhez* (1823). A lány csalfasága egyik főtémája Vörösmarty szerelmi verseinek később, a húszas, harmincas években is. Gondoljunk a *Melyik jobb* (1836) vagy a *Hűség* (1835) szellemes csattanójára: az első végzava „a barna csapodár“, a másiké pedig szelid humorral, némi férfi-öngúnnyal még csattanósabb: „A leány hű nem lehet — férfi-csontból vétetett.“

Ez a humoros hang, az egykori szerelmi gyötrelmeknek szelid öngúnyban való feloldódása a boldogtalan szerelmet a halállal kapcsoló témákban is megszöval. Az 1836-ban írt *A holdhoz* c. versében ezt olvassuk:

Mondjad, hogy én őt szeretem,
Míg el nem hágy lélekzetem,
S hogy, ah! ha szíve meg nem szán,
Még szent Mihál visz el lován . . .

A humornak ez a szerelmi epedést gyógyító, feloldó szerepe a népköltészet hatásának tulajdonítható. A húszas évek végén írja Vörösmarty legtöbb népdalutánezatát. Tudjuk, hogy a népdalok természetességében, egyszerűségében, naívságában a hang könnyedségét, a humort, a könnyes vidámságot, a „dévajságot“ látták meg első sorban a kor köllői, mint olyan vonást, mely újabb indítékokat adhat költészetüknek.

Kölcsey Szameréhez írt önéletrajzában megírja, hogy a parasztdal tónjának találgatása közben az ünnepélyes szentimentális-lírai hangról átvitte lelkét a szenvedélyesen dévaj és mégis mély hangra.¹⁶ a vidámságnak és komolyságnak arra a vegyülékére, melyet ő maga a Nemzeti Hagyományokban humornak nevezett¹⁷ és az újabb költészet jellemző vonásaként ismert fel. Így a népiességnek e korban elfogadott elmélete — tudjuk, Vörösmarty Kölcsey értelmezését magáévá tette és túl is haladta¹⁸ — hozzájárult ahhoz, hogy a

¹⁵ Az ugyancsak 1833-ban írt *Az elválók* után keletkezett, melyet Vörösmarty Etelka esküvője alkalmával írt. *Az elválók*ból az tűnik ki, hogy Vörösmartyban a menyegző hírére ismét felébredt a régi gyötrelmem. Ámde ezt a végleges kihülés követte, amint ez *Az elhaló szerelmemben* meg is nyilatkozik.

¹⁶ Kölcsey Ferenc: Összes művei. Franklin kiadás. 1499. 1.

¹⁷ U. az. 628. 1.

¹⁸ Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. 214. 1.

népdalok természetessége Vörösmarty költészetének felüldítésén felül még az eleinte sokszor fellengős hangból való kigyógyulást is eredményezze. Természetesen a költői gyógyulás együttesen és kölcsönhatásban járt Vörösmarty emberi gyógyulásával.

A népdalszerű humor révén történő érzelmi gyógyulásnak érdekes példája az 1831-ben megjelent *A kérő* című vers, mely a szerelemnek egy inkább szellemesen szomorkás, mint gyötrelmes meghatározását tartalmazza. A vers Csaba¹⁰ név alatt jelent meg, s ez a nagyobb személyességre utal.

Vica lelkem! hova sétálsz?
Tudod-e, hogy rossz helyen jársz?
Szerelem van itt elvetve,
Reá bűbánatot ültetve;
Mebánod, ha leszakasztod,
Mebánod, ha nem szakasztod:
Mindenképen veszedelem,
Másnak, magadnak gyötrelmem.

Vörösmarty ifjúkori költészete nagy kísérlet volt a nemesi szabadság-erzetet felkeltésére, de egyben arra is, hogy szerelmi vágyainak is tárgyat találjon, aki ösztönzés és ihletforrás legyen számára. A pusztán nemesi szabadságesszmény korlátaira az 1825–27-es országgyűlés kompromisszumos befejezése után döbben rá a költő, aki már szárnyát szegte a szerelmi boldogság keresésében is. Árpád idézése nem serkentette olyan tettekre a haza fiait, mint Vörösmarty várta volna, s a délszaki tündér könyörgő szavai nem hatottak meg Etelkát. A csalódásban találkozott a közeletben és a magánéletben tapasztalt keserűség.

Jó gyermekem! a haza szebb idejét
— Elmult az örökre — ne zengjed.
Ah, ifjú, nem érez a lányka, nem ért,
És nincs koszorúja szerelmeidért:
Némuljon utána keserved.
Vagy zengj, de magadnak, örömtelentül,
Hol vad sas az éjjeli bőreceken ül,
S a bús dali bért
Tűzd árva fejedre, az árva babért.
És így koszorútlan az ifjú megyen,
Nem tudva, hol napja, hol éje legyen,
S míg honja bolyongani hagyja, kihal
Bús éneke, tört szíve lángjaival . . .

így ír 1827-ben *A magyar költő* című versében.

A csalódásból többféle út vezetett. Az egyik út az álmok világába vitt, menekülésbe a valóság elől. Vörösmarty szerelmi költészetének is ez az egyik útja. A magánélet boldogságába nem húzódnak vissza, mert ilyen nincs, hát megteremti ezt költői képzeletének világában. Egy-egy futó ismeretség, múltó kaland meg-megdobogtatja a szívét, s ilyenkor megr egy-egy szerelmi darabot, de egyelőre olyan szerelem nem lép be életébe, amelyik át tudná formálni motívumkészletét, az Etelka-korszakban kialakult szerelmi tematikáját. Megalkotja hát eposzi és drámai nőalakjaiban: a nyughatatlan lánykában, Tündében s a tragikus szép Enikőben.

Sokkal távolabbra megy azonban a másik út, s ez a népköltészetten át vezet. Vörösmartytól a reformkori irodalmi népiességnek mind a két irányát megtaláljuk: a népdal-utánzást és a műköltészetnek a népköltészet-forrásaiból

¹⁰ Legtöbb szerelmes verse ezen az álnéven jelenik meg a Laura-korszak előtt.

való felüdítését. Az utóbbinak, a Csaba-típusú verseknek* a népi humor és természetesség által eszközölt megtisztításáról már szólottunk. De itt vannak a népdalutáinzatai is: a *Haj, száj, szem*... a *Gyászkendő*, melyek Keledi és Pata néven jelentek meg, ezzel is jelezve az ihlet másneműségét. Ez a vonal megmarad a Laura-korszakban is, és olyan kis remekeket alkot majd, mint a *Feledés* vagy a *Sok baj*. A népköltészettel való találkozás a szerelmi költészet területén épügy a megújulásra, a nagy lírai hang megtalálására vezet, mint ahogy a nép felé fordulás segíti Vörösmartyt, hogy a reformkori nagy nemzeti küzdelemben megtalálja helyét a jobbágyfelszabadító Kossuth oldalán. Az 1843-ban *Laurának* írt nagy versében az érzelem természetes friss hangú kifejezése a népdalok tanulmányozása-utáinzása közben szerzett, kitisztult költői gyakorlat eredménye. Milyen különbséget jelent a régebbi versek fellengő hangjához képest mindjárt az első két sor:

Nagy szálla vagy szememben kis leányt
Nem látok, bár szememben nincs hiány . . .

Vagy milyen művészivé teszi a népdalokban szokásos helynevekhez kapcsolás a *Szomjúnak* a következő sorait:

Szomjas vagyok; de nem bort szomjazom,
És szomjamat vízzel nem olthatom.
Nem oltaná el azt a Balaton,
Nem a mézes szőlőjú Badacson.

1836 körül Vörösmarty, tudjuk, megtalálja helyét a nemzeti küzdelmekben, és lírájában új hang jelenik meg, a jelen harcait megéneklő hatalmas pátosz, mely ezután költői egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása lesz. A nemzeti feladat megtalálása keményebbé, harcosabbá edzi emberi és költői egyéniségét, és stílusa is tömörebbé, hangja sorsszerűbbé lesz. Annak a tudata, hogy ő az ország átalakulásának a nagy költő-agitátora, hogy ő az irodalmi vezér s hangja a politikában is számít, saját hivatottságára és értékeire is öntudatosabbá teszi, s ez meglátszik versei hangján is: panasz, borongás és reménykedés helyett a szenvedélyes intés, ostromzás és buzdítás hangzik fel lírai műveiben. Ennek az öntudatosságnak talán az országos hírnévnél is fontosabb tényezője az, hogy a költő megtalálta a haladó ellenzék harcaiban a saját hivatottságát: megtalálta „a merész és nagy“ gondolatot, melyre „rátette életét“.

Ez az emberi átalakulás lassanként szerelmi költészetére is rányomja bélyegét. Az *Ő* még a régi lemondó hangú versek közé tartozik, de az 1841-ből való *Éj és csillag* már új hangot üt meg. Az imádott hölgyet még magasan maga fölött látja: ő a csillag, de a költő már nem csak kér szerelmet, hanem saját kincseit is kínálja.

Fel kívánom vinni
Amit rejt a hit,
A föld gyermekének
Édes titkait,

* A „Csaba“ álnév az Etelka-korszakban keletkezett. (*Csaba szerelme*, 1824.) Később a Koszoróban Vörösmarty legtöbb komolyabb hangú versét (vidámabb népdalutáinzatait nem) így írja alá. Az álnév használatát Kazinczyhoz írt levelében (1828.) azzal indokolja: nem akarja, hogy „versgyártósággal“ vádolják. Később az Aurórában és az Athenaeumban is megmarad ez az álnév, de következetesen csak a reménytelen szerelmet éneklő versek alatt. (*Idához, Ő*). A Csaba-név véglegesen csak a Laura-korszakban tűnik el. Csaba-típusú verseknek ezek alapján a reménytelen hangú szerelmes verseket neveztük el.

Mit nem esküdött szó,
Nem sűgött ajak,
Amit bánat és éj
Gondolhattanak.

Fel kívánom vinni
Gyászos arcomat,
Hogy világosabb légy
Árnyékom miatt.

A nemzet koszorús költője nemcsak a férfiakat buzdítja és korholja a hazafiság nevében, a nőket is jutalmazza vagy elítéli aszerint, hogy teljesítik-e honleányi kötelességeiket, résztvesznek-e a reformkori építő munkában. Vörösmarty a maga társaságában is megtalálja a honleányt Bártfayné személyében, akit egy epigrammával tüntet ki. *A színház nemtőjében* Széchenyi mostohaleányát dicséri a honi művészet pártfogásáért, s Vörösmarty dicsérete már előkelő hölgyeknek is jutalom. De ostorozni is tud, fájdalmasan, mint az *Elhagyott anyában*, vagy a csalódott férfi elfordulásával, mint *A magyartalan hölgyhöz* intézett versében, sőt szenvedélyesen, számonkérőn, a sorsra hivatkozó határozottsággal is, mint az *Uri hölgyhöz* írt költeményben. A híres „fürtidben teugervészes éj, szemekkel mint a csillagtűz“ kép nagy feszültsége, szenvedélyessége mutatja, hogy a pátosz hangját tudja hallatni akkor is, ha a női szépséget festi.

Így átalakult — és jelentős mértékben a közéleti harcok tüzeiben — Vörösmarty Mihály emberi és költői egyénisége, mikor találkozott Csajághy Laurával.

Megismerkedésüket 1841-re mondja Gyulai Pál, viszont Laurához írt első verseit 1842-re teszi és ugyanerre az évre Vörösmarty vallomását is.²¹ Laura fiatalabb volt Vörösmartynál több mint húsz évvel, s nem volt benne, legalább is kezdetben, olyan vonás, amely ezt a különbséget kiegyenlítette volna. Am ez már nem volt a Perczel Etelka-helyzet, Vörösmarty ekkor már országos hírű költő, s — Gyulai életrajzának tanúsága szerint — a leány tiszteletet érez iránta, de a vallomásra inkább megjed, annyira, hogy Gyulai szinte sajnálkozik rajta: „Szegény leánynak olyan különösnek tetszett Vörösmartyt látni lábainál, kit költői dicsőségben oly magasra képzelt maga fölött.“ A szerelmük kifejlődését Gyulai így határozza meg: „Laura mindinkább érezte kedélyén Vörösmarty szelleme uralmát“.

Így hát Vörösmarty második szerelme sem indult meg akadályok nélkül, s Laura viselkedése is ébreszthetett nem kevés aggodalmat a hirtelen új szenvedélyre ébredő költőben. Később, mikor már Laura neje lett, szelid humorral emlékezteti is kezdeti ellenkezésére. Egyik levelében egy sikertelen felvidéki szalonkavadásatról írva, tesz rá neki kedves célzást: „Szalouka elég volt, de oly szilaj, mint Te egykor voltál: egy sem akart illőleg bevárni.“²²

De amire később már ilyen kedélyes derűvel emlékezik, a szenvedély első lángolásában, a gyötrő bizonytalanságban koránt sem volt ilyen vidám, tanúk rá Vörösmarty versei. Vörösmarty ismét a szenvedélyes epedés hangjait szólaltatja meg, de a helyzet kezdeti bizonytalansága ellenére egy percre sem szólal meg költészetében az a lemondó hang, amely pedig 1839-ig verseinek egyik fontos vonása. *A merengőhöz* írt híres verséből sem hangzik az ki, mintha egy pillanatra is fel tudná adni a reményt, hogy boldog legyen.

A Csaba névvel együtt eltűntek az Etelka-korszakban kialakult formák végső maradványai is. Álnévet ugyan használ ezután is: a *Szomjú* Kalóz néven jelenik meg, bár a legtöbb Laura-verset csak házasságuk után engedni kiadni. A versek tömörebbek, rövidebbek; a költő nem könyörög hosszadalmasabban, élesebb kontúrokkal, határozottabb képekben adja tudtára Laurának.

²¹ Gyulai: Vörösmarty összes művei. 1884. I. LXV. l.

²² Vörösmarty-émlékkönyv. 1900. 139. l.

hogy szereti. A vallomások hangja a nagy hazafias költészetében kialakult pátosz: a szenvedély ékesszólása. Már a *Szomjú* szerkezete olyan, mint egy nagy körmondat, melynek végén a szerelemre hívás úgy következik be, mint az érvek sora után a következmény. A „szomjúzom“ szóak a sorok elején való ismétlődése és az utána következő tartalom fokozódó szenvedélyessége mutatja, hogy Vörösmarty a szerelem ékesszólását is megtalálta. Ez a szerkezet egyébként még az 1842-ben írt *Laurához* című versben is megtalálható, ahol az első három versszak elején az ötször megismétlődő „Rád nézek“ ad bizonyos szónoki egységet a versnek. Ugyanez teszi a *Haragszom rád* kezdetű versnek egységes hatását is. A hangsúlyozott rész megismétlése mellett a tartalom fokozása fejezi ki a költő szenvedélyének hevességét.

A legrszébb értelemben vett pátosz, költői ékesszólás megnyilatkozása az is, hogy a költő lelke nagy feszültségét merész ellentétek segítségével adja vissza. Nézzük az 1842-ben írt *Laurához* címzett verset:

Rád nézek, mert szeretlek,
Rád nézek, mert gyűlölsz,
Míg bájaid veszélyes
Dacával meg nem ölsz.

Rád nézek, mert gyönyört ad
Szemlélnem arcodat;
Rád nézek, mert öröm lesz
Meghalnom általad.

Szerelem és gyűlölet, gyönyör és halál: a romantika merész ellentétei adják vissza Vörösmarty szerelmének hevét. Az *Abránd*: egyetlen nagy ellentét: a költő eltépi önmagát, hogy újjáteremtve „dicsőbb erőnyel“ ékesítve adja oda Laurának.

A Laura-korszakban az álom-való-ellentét fel sem merül Vörösmarty részéről. Még a kétely pillanatában sem. Sőt egyenesen óvja Laurát az üres álmodozástól, és kéri, hogy a valóság talaján maradjon. Vörösmarty a negyvenes évek nagy nemzeti nekilendülésében és Laura megtalálásában a valóságot szereti, nincs többé szüksége az álmokra. Romantikája a valóság szépségeit és a valóságból kibomló távlatok szépségeit éneklí meg politikai, szerelmi költészetében egyaránt.

A halálra való hivatkozás két népdalszerű versében hangzik fel: a *Sok baj* és a *Feledés* címűekben, de itt is egyrészt a népdal humora (a szó vázolt értelmében) őrizte meg ezt a motívumot, a másokban pedig ez a motívum éppen a szerelemnek az erejét festi. A halálra való hivatkozást a sors felémítése váltja fel:

Sorsom te vagy, egy szód, lehelleded,
S élek, halok amint te végezed. (*Laurához*. 1843.)

Vörösmarty Laurához már nem csak eseng a szerelemért, hanem fel is ajánlja neki mindazt a kincset, amit az ő gazdag érzésvilága adhat Laurának.

Ennek a lírai felajánlásnak legnagyobb darabja az *Abránd*. Benne az értékeire tudatos költő ajánlja fel érzelmi- és képzeletvilágának minden kincsét szerelmesének. Hatalmas metaforákkal mondja el: mit tenne érte, mit szenvedne, mit adna neki, milyen mérhetetlen gazdagságot rakna a lába elé, csak viszonzozza érzéseit. Vörösmarty itt úgy szól, mint aki tudja, milyen kincs az ő nagy érzelmi gazdagsága, képzeletének csodálatos világa, mint aki tudja, milyen értéket ajánl fel vele Laurának. Az *Abránd* jelenti a csúcsot Vörösmarty szerelmi költészetében, ebben legforróbb az érzés, ebben jut el az öntudatosság a legmagasabb fokra.

Vajjon olvasta-e Laura már az *Abrándot*, mikor Vörösmarty 1843 március elején szüleinél, a komárommegyei Csepen meglátogatta? Vajjon

megértette-e, hogy a magyar irodalom egyik legforróbb és leghatalmasabb versének lett a birtokosa? S ha elolvasta, vajjon megérezte-e a versből, hogy micsoda kincset ajánlanak fel neki? S ha nem tudott úgy lángra gyúlni, mint Vörösmarty kívánta volna, tudta-e ezt a verset a megajándékozott áhítatával fogadni? Nem tudjuk, s valószínűleg Vörösmarty erősen kételkedett benne. Különböen nem írta volna meg a *Merengőhöz*-t.

Az *Abrándban* Vörösmarty „képzelmi édes tartományának“ minden gazdagságát ajánlja fel Laurának. A *Merengőhöz* írt versben pedig, mint Gyulai írja, „nem a szerelem dithirambját intézi hozzá, hanem a boldogság bölcselétét fejti meg neki“. Ez a bölcsélet pedig itt az óvatos kispolgári filozófia: érd be a kevéssel, szűk távlatokra szabjad vágyaidat, ne keresd a nagy élményeket, ha boldog akarsz lenni.

Tudjuk, hogy Laura éppen a *Merengőhöz* írt verset szerette legjobban, ennek elsárgult kéziratát őrizte különös áhítattal, és e versről mondotta Gyulainak; „Kapott-e valaha menyasszony ennél szebb nászajándékot?“ Gyulai szerint Vörösmarty „kímélni“ akarta Laura érzelmeit, mikor a *Merengőhöz* írt verset intézte hozzá. Úgy látszik, Laura nem volt az a fajta fiatal leány, akinek vágyait éppen egy nagy költő szerelme tölthette volna be, aki a „szerelem dithirambjaira“ lett volna fogékony. Nem volt romantikus, irodalomrajongó nő, egyszerű, vigkedélyű fiatal leány volt, mikor Vörösmarty megszerette, s nem voltak olyan vonásai, melyek ilyen értelemben kiegyenlítették volna a közte és a negyvenéves Vörösmarty közti korkülömböséget. Köznemesi családban nevelkedett, és a kapott nevelés, társadalmi környezet és felfogás az ő érzésvilágát is meghatározta.²³ A romantika hatalmas képzelet- és szenvedélyvilága nem lehetett alap köztük valódi érzelmi közösség kialakulására, maradt a nemesi családok leányainak tudata számára megfelelőbb út: Vörösmarty felvette az idősebb és tapasztaltabb férfi védelmező szerepét, aki gyengéden tanácsol és nevel, nem a nagy lángolást kínálja, csak az otthoniasság szelíd érzelmeit. Ezen az úton alakulhatott ki a viszontszerelem lehetősége, így változhatott szerelemmé Laurában az, hogy egyre jobban „érezte Vörösmarty szelleme uralmát“.

Mindenesetre érdekes, hogy az *Abránd* költője vállalta ezt a szerepet, és miután szinte kozmikus távlatokra vetítette szét érzései hevét, le tudta írni, hogy szerelmével csak „virágot“ kínál, nem „rózsaberket“, „zöld ágat“ csak; s nem „egész erdő virányát“. A *Merengőhöz* a romantika nagy röpte után kétségtelenül megtorpanás. De ez a megtorpanás éppen Vörösmarty szenvedélyének nagyságából következik. Vörösmarty minden áron meg akarja tartani Laurát, még az ábrándok feladása útján is. Kétségtelenül subjektív tényezők is nagy szerepet játszhattak abban, hogy Vörösmarty vállalja ezt a megoldást. Mikor végre találkozik a szerelemmel annyi csalódás után, nem tud többé lemondani róla. „Mult és jövő nagy tenger egy kebelnek“, s Vörösmarty most nagyon erősen meg akar fogódzni a jelenben. Laura bontakozó szerelmét meg akarja őrizni a maga számára, visszaemlékezik, hogy a boldogságot már egyszer „csalúton keresé“. Magános életében talán végre tartós emberi kapcsolatokra, családi életre is vágyódott. Kétségtelen azonban, hogy objektív társadalmi tényezők is szerepeltek az ő tudatában, és ezek tették lehetővé számára a *Merengőhöz* írt versben megnyilatkozó megtorpanást. A köznemesi-polgári felfogás a nőről, mely Lauránál is szerepelt, Vörösmarty magatartását is befolyásolhatta: a nőnek mint gyengébb, a férfival nem egyenlő, éppen ezért védelemre szoruló lénynek a megítélése, akinek számára a nemesi-polgári társadalom szűk keretek közé szorította az érvényesülés lehetőségeit, aki tehát jól is teszi, ha vágyainak távlatait korlátozza.

A költemény szépségét éppen azért nem a szószertinti tartalma teszi, hanem az az ellentét, mely Vörösmarty nagy szenvedélye és éppen a szerelem

²³ V. ö. Bisztray Gyula adatközlését alább, e számban. — Szerk.

megvalósulása érdekében a kevéssel megelégedés, a szűk távlatú életbe való beletörődés között van: ha Laurát ezen az úton tudja csak megnyerni Vörösmarty, hát ezt az utat választja. Ez az ellentét nyilvánul meg a mű nyelvében is: a romantika nagy ábrándjairól való lemondást Vörösmarty a romantika színes és ábrándos nyelvén éneklí meg.

Vörösmartynak azonban magának is éreznie kellett, hogy a *Merengőhöz* voltaképpen az *Abránd* nagy, szenvedélyes lángolásának feladása. A közzététel körülményei erre utalnak. Az *Abrándot* maga adta ki az Életképekben, a *Merengőhöz* csak úgy került a nyilvánosság elé, hogy a feleségétől elkérte később a Honderű szerkesztője, mikor valamelyik rokontól hírét hallotta, hogy Vörösmarty e verssel kedveskedett menyasszonyának.²⁴

Vörösmarty és Laura esküvője 1843. május 9-én volt. A költő megtalálta a családi boldogságot, az áhított nyugalmat. A honfi-tett hívta, de ennek útján felesége nem követte. Laura nem volt annak a honleánynak sem a típusa, aki a nemzeti költő hitvesének szerepét kereste volna, hogy férjét a közélet nyilvánosságában bármilyen tekintetben is kövesse, még olyan értelemben sem, mint a reformkori honleányok, pl. Bártfayné. Vörösmarty és Laura házasságának természetét jellemzően világítja meg az a kis epigramma, mely 1845-ből való. „Vörösmarty egy délután kilépve szobájából szótlan adta át nejének és eltávozott hazunnan. Kiadásra soha sem szánta.”²⁵

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedek, és ha
Megszédít a gond, túrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szivednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

Laura, ha először meg is ijedt a „nagy feladás”-tól, hogy a nagy költő élettársa legyen, tudjuk, hogy ezután egyszerű jóságával, megértő szeretetével, a szabadságharcot követő nehéz napokban pedig hősies asszonyi magatartásával jól betöltötte Vörösmarty mellett ezt a feladatot, s mint jó költőfeleség kegyeletesen őrizte Vörösmarty kéziratait is.

Laura tehát az óthont, a megpihenést jelentette Vörösmartynak, a nyugalmat biztosította, hogy teljesen a költői és közéleti hivatásnak szentelhesse magát. Nem volt cselekvő részese sem költői, sem politikai harcának, mint ahogy Júlia az volt Petőfi számára. Vörösmartynak nagy műfaja ezután a líra, s ezt a lírát teljesen a haza és emberiség szolgálata hevítá. A magánélet a nyugalmat adja a férfinak, hogy egészen a köz szolgálatára rendelkezesse magát. Laura teljesen betöltötte azt a szerepet, amelyet a nemesi s a polgári világ a nőtől, a feleségtől várt. Nem okozott gondokat, problémákat, mint a későbbi hanyatló polgári korok exaltált, rossz értelemben véve „romantikus” egyéni érzelmi álproblémába, öncélú önelemzésekbe bonyolódó női, de nem tudott a férfinak küzdőtársa sem lenni, állandó újabb ihletforrás, a harcok Múzsája, mint Szendrey Júlia. Így egyénisége nem adott problémákat Vörösmartynak. A *Merengőhöz* irt vers tanácsait megfogadta, és megtetétzte azzal az áhítatos tisztelettel, amellyel költő-feleséghez méltóan őrizte nagy férje minden kéziratát, emléket az utókor számára. Nem adott problémákat rossz értelemben, ami az idegtépő gyötrelem érzéseit szálaltatta volna meg Vörösmarty lírájában, sem jó értelemben, ami a csodálat és a hála hangjait keltette volna fel benne. Különben is a nemesi-polgári társadalomnak a nőről vallott egész felfogása nem volt alkalmas arra, hogy Laura ilyenné váljék, hogy Vörösmarty ilyen nőt megértsen, ilyen nőt kívánjon magának. Ennyire előre-mutatató szerelem csak Petőfi szerelme volt, aki Júliának a szabadszállási választásnál tanusított viselkedésének hatása alatt meg tudta írni a *Három madárt*.

²⁴ *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 445. l.

²⁵ *Gyulai*: Vörösmarty összes munkái. 1884. I. 451. l.

Vörösmarty szerelme nem volt ilyen, és a *Merengőhöz* írt ódával volta-
képpen befejeződött szerelmi költészete. Laura megértő, jó élettársa lett
Vörösmartynak, de nem lett további ihletforrás.

*

Mіндеzek alapján Vörösmarty szerelmi lírájában a következő fejlődési
vonalat láthatjuk. A líra kezdetei homályba nyúlnak vissza (Jola). 1822 után
Perczel Etelka alakja uralkodik benne, a versek hangja reménytelenül epedő.
Az Etelka-élmény hatása alatt alakul ki szerelmi költészetének első temati-
kája, és ez a motívum-készlet meg is marad a Laura-korszakig, bár 1827–1828
közül Etelka személyének kizárólagos uralma megszűnik. 1828-tól kezdve a
népdalok üdesége árad be Vörösmarty szerelmi lírájába, és szelíd humorban
kezd feloldódni a fájdalmas epekedés és fellengés. A reformkori küzdelmek-
ben való harcosabb részvétel Vörösmarty egész jellemét átalakítja, megedzi,
és ennek hatása 1840-től érezhető szerelmi lírájában is. Főleg, mikor 1841-ben
Csajághy Laura belép életébe, ekkor egészen új líra kezdődik, új témákkal, új
költői hangokkal. A Laura-versekre a népdalok üdesége éppúgy rányomja
bélyegét, mint a nagy politikai költészet pátosza. Vörösmarty romantikus kép-
zelete a szerelmi költészet területén a Laurához írt *Abrándban* szárnyal a
legnagyobb távlatokig, s a *Merengőhöz* írt versben kifejezett megtorpanást
mélyen emberi indokok teszik érthetővé, és emelik fel magasabbra, mint a vers
szószzerinti tartalma.

Igy Vörösmarty szerelmi lírája párhuzamosságot mutat politikai költé-
szetének alakulásával. Szerelmi versei az epedéstől, az esengő panasztól a
pátoszig, a szenvedélyességig fejlődnek, és követik politikai verseinek egyre
konkrétabbá, határozottabbá, harcosabbá válását. Magánéletének és közéleti
szereplésének összefüggése visszatükröződik lírájában.

ARANY JÁNOS KIADATLAN VERSEI

BONCZÉK

Bonzc urat, én dalom, el ne feledd!
Verebet fog, ha megénekeled,
Mert hiu a fiu rettenetes:
Hírre ha kap neve, szíve repes.

Nem fiu már ugyan Bonzc, az öreg,
Sőt fia, Náci se mái gyerek,
De kifog ősz hajon, ócska koron
A pamacs, a kefe, bécsi korom

Szép ősi birtokon él a család:
Kapja örökbe a hivatalát:
Napdijon kezdte az impetrátor,
Nyugdijon végzi a többi fráter.

S merje tagadni akárki fia,
Hogy nem a fő arisztokratia!...
Fiai, lányai mind csupa Bonzc,
Kit csak az új divat ingere vonz.

Játszik evésben, ivásban urast,
Félre dehogy tesz egy árva garast,
Volna hat annyi a jövedelem,
Jelszava: „a kiadást emelem!”